

NECESITATEA UNEI CRITICI A TRADUCERII

de

GEORGIANA LUNGU BADEA

1. **Introducere.** Critica traducerilor constituie unul dintre cele mai sigure mijloace de explorare a dimensiunii colective și culturale a subiectului autor, a subiectului traducător și a produselor celui din urmă, dimensiune ce poate fi anulată dacă este circumscrisă unor anumite limite. Problemele de traducere și soluțiile acesteia nu pot proscribe socio-culturalul fără să altereze sensul și valoarea operei de tradus. De aceea, pe lângă intenția autorului, intenția operei și intenția cititorului, luăm în considerare și *intetio culturae* care deplasează radical perspectiva pe atribuirea sensului. Astfel obiectivul cercetării traductologice devine intenția de a înțelege logica acestei culturi, de a identifica rațiunile traducerii pe care cultura le-a stârnit, întrucât intenția ei este o structură funcțională exterioară obiectelor care guvernează folosirea limbii.

2. **Tălmăciri și răstălmăciri.** Analiza oscilațiilor între traducerea sensului și traducerea literei pune în evidență fidelitatea ca piatră de temelie a teoriilor traducerii. Noțiune-cheie a criticii traducerii, fidelitatea este inseparabilă de actul de traducere. Raportul dintre original și traducere nu poate fi neglijat, deoarece traducerea se apreciază numai prin raportare la original. Fidelitatea cunoaște o diversificare de formule și accepțiuni; și, pentru a elimina orice confuzie, este necesar să găsim un răspuns și să-l justificăm. Fidelitate față de cine/ce? Față de limba sursă? Față de limba țintă? Față de destinatarul traducerii? de epoca de creație? de intenția autorului? Și dacă stabilim cui îi datorăm această fidelitate, este drept să privăm o altă instanță de acest drept?

Să traduci fidel înseamnă să nu traduci nici prea literal, nici prea liber, nici prea servil, nici prea interpretativ pentru a respecta statutul și rolul traducerii de act de comunicare. Traducerea este ceea ce vrea traducătorul ca ea să fie. Joachim Du Bellay considera că datoria traducătorului este de a *ne se depăria prea tare de autor*, principiu valabil în secolul al XVI-lea când

traducerea era "simțită" ca un virtual pericol și obstacol în calea dezvoltării literaturii autohtone, originale.¹

Dacă "frumoasele necredincioase" perfecționau, înfrumusețau, naturalizau și naționalizau această "plantă străină", care este originalul, astăzi, traducerea reconsideră raportul dintre autor și traducător tocmai pentru a nu deveni răstălmăcire prin eliminarea a ceea ce nu concordă cu gustul epocii, prin înlocuirea moravurilor, ideilor, stilului celor vechi în conformitate cu exigențele epoci și gustul publicului. Victimă a canoanelor estetice și literare ale timpului său, traducătorul trece originalul prin distrugere pentru a-i găsi salvarea într-o altă limbă, o distrugere parțială când reține intenția autorului, totală când desființează o epocă înlocuind-o cu prezentul destinatarului. Dintre prejudecățile literare cele mai stânjenitoare menționăm: a) "prostul gust" al autorilor străini care trebuia anihilat; astfel, traducătorii mediocri năvălesc în textul sursă pentru a-l împănă de inovații ce aveau să se dovedească într-adevăr periculoase pentru că alterau caracterul național. Asemeni lui Voltaire care a lansat anglomania în Franța: "Tout ce qui n'est pas nous est toujours dangereux pour nous, donc il faut se tenir à distance", M. Kogălniceanu propăvăduiește o "antitraducționită", impunând selectarea operelor de tradus. b) traducerea era resimțită ca o tensiune și, în perioada clasicismului, acest gen de conflict virtual între două culturi era rezolvat prin integrarea în limba țintă; c) neglijarea regulilor epocii, unul dintre cele mai mari păcate.

Când traducerea este servilă principiilor literare ale epocii, nu se obțin decât imitații care nu aduc nici cu originalul (ca stil ori intenție), nici cu autorul autohton care servește drept model de imitație. Identitatea în traducere privește sensul și efectul produs și se bazează pe echivalențe de sens.² Traducerea unică este cu siguranță iluzorie,³ întrucât fidelitatea față de sens se realizează în funcție de o mulțime de factori, între care trebuie să se creeze o simbioză indispensabilă în atingerea obiectivului traducerii: a) subiectivitatea traducătorului care naște traduceri posibile; b) metodele folosite (literală, liberă și interpretativă); c) istoricitatea și efectele distanței temporale dintre capodoperă și traducere (care "impun" traduceri plurale cu/fără variante intermediare); d) traducerile interne datorate constrângerilor lingvistice și extralingvistice ale originalului; e) funcționalitatea tipului de text tradus (traducere poetică sau re-creație, traduce tehnică, traducere de vulgarizare etc.); f) mediul cultural și lingvistic importator.

Prin abordarea diacronică, schițăm evoluția tipurilor de traducere scrisă și a criticii, fără să stabilim apartenența la teoriile de traducere

¹ Joachim du Bellay, *Défense et illustration de la langue française*, Gallimard et Librairie Générale Française, 1967.

² Amparo Hurtado Albir, *La notion de fidélité en traduction*, Didier Éruditions, 1991, p. 95-120.

³ A. Hurtado Albir, *op. cit.*, p. 136.

(filologică, lingvistică, socio-lingvistică), și "vârstele" traducerii (normativă, descriptivă, funcțională și productivă)⁴, dar vom arăta în ce măsură traducătorii români se mulțumesc a "denunța" problemele fără a-și asuma rezolvarea. Culturile limbilor în relație de traducere se modifică în funcție de interacțiunile care există între ele, între fiecare dintre acestea și alte culturi. Ca valoare, aceste culturi sunt teoretic egale, în realitate însă, între ele se stabilește un raport de dominare (economic, politic, cultural etc.). De exemplu, spațiul cultural românesc este receptor-importator față de cultura franceză care este, în primul rând, exportatoare (și istoria ne arată că nu ne înșelăm). Prin interculturalitate, împărtășirea cunoștințelor, importatorul va deveni exportator, și invers.

Dacă în Franța, teoria traducerii a fost multă vreme obiectul de studiu al unui discurs care nu se raporta la practică — nu avem în vedere germeii teoriei de traducere, cu luări de poziție fragile și conștientizarea rolului traducătorului în funcție de circumstanțele istorice —, de-o parte situându-se observațiile traductologice privind diversitatea limbilor și imposibilitatea reducerii unui text la translatarea dintr-o limbă în alta, iar de cealaltă parte, traducătorii, cu tehnica și arta de a traduce, variabile și ele în funcție de contextul istoric, în România, situația este oarecum diferită. Traducerile românești suplinesc inițial literatura scrisă și constituie piatra de temelie a dezvoltării ei viitoare. Din observațiile asupra traducerii făcute de traducători, reiese că aceștia au sesizat rolul traducerii în cultură, au semnalat problemele și dificultățile de traducere, au încercat să stabilească un program de traducere și, mai târziu, au reflectat asupra acestei activități, au teoretizat-o. Cel mai adesea, reflecțiile se limitează la a juxtapune fenomene bine delimitate, de ordin gramatical sau lexical, în scopul de a ajunge la concluzii normative care ar putea să conducă traducătorii pe calea cea bună și să ducă la evitarea erorilor cele mai probabile; ele se înscriu în teoria filologică, fiind axate pe traducerea textelor artistice. Reflecțiile asupra traducerii pot fi grupate în două categorii: a) reflecțiile normative care își propun să fiereze regulile de traducere și să stabilească modelele de traducere demne de urmat (Kogălniceanu, A. Russo, I.H. Rădulescu, T. Maioreșcu ș.a.) și b) reflecțiile descriptive care privilegiază aspectul limbii țintă (Coresi, Laurian, Miclău ș.a.). Ideea traducerii ca revelație⁵ și posibila origine dublă a limbajului, divină și umană, sursa temerilor de deformare a cuvintelor sacre, care au dus la nașterea tradiției hermeneutice a textelor biblice, extinzându-se mai târziu și la traducerea textelor artistice, constituie nucleul multor critici ale traducerii românești din secolul al XX-lea.

⁴ J.-R. Ladmiral, *Curs de traductologie*, I.S.I.T. Paris și Université de Nanterre, 1995 și *Les âges de la traductologie. Reflexions sur une diachronie de la théorie de la traduction*, in "L'histoire et les théories de la traduction. Les actes", Genève, ASTTI-Berne et ETI-Genève, 1997, p. 11-42.

⁵ M. Ballard, *De Cicéron à Benjamin*, Presses Universitaires de Lille, 1992.

3. Reflecțiile asupra practicii traductive românești (sec. XV-XIX).

Literatura română, afirmându-se târziu, a trebuit să comprime etape lungi pe care alte literaturi le consumaseră pe îndelete. Această trăire condensată a literaturii române⁶ explică lipsa de sincronism dintre etapele literaturii române și cele ale altor literaturi. Înscriem periodizarea istoriei traducerii românești în granițele istoriei limbii române literare, deoarece, alături de scrierile originale, traduceri ctitoresc cultura română scrisă. Astfel, traducerea jurământului (versiunea latinească a acestui act) făcut în 1485, la Colomea, de Ștefan cel Mare regelui Cazimir al Poloniei ("hec inscriptio ex valachico in latinum verba est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit"⁷), întreprinsă după o redactare în limba română,⁸ atestă practicarea acestei activități. Dar prima etapă a traducerilor românești începe în secolul al XVI-lea, durează până prin 1640⁹ și este caracterizată de traduceri sporadice și bisericesti care vehiculau două variante literare, una de tip nordic (textele rotacizante), alta de tip sudic (munteană-sud-transilvăneană). Cele dintâi traduceri românești, *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea Scheiană*, au caracter religios, iar prin limba pe care o vehiculează, au permis lingviștilor să stabilească ariile de răspândire a unor cuvinte.

În secolul al XVI-lea, când apar primele texte tipărite de diaconul Coresi, toate cu conținut religios și traduse din slavonă (limba oficială a bisericii și a statului român), traducerea textelor sfinte într-o limbă vie era considerată o revoluție culturală. Explicațiile acestui demers culturalizator trebuie căutate atât pe plan intern, cât și pe plan extern; găsim exagerată explicația¹⁰ conform căreia societatea românească, ajunsă la un anumit nivel de dezvoltare, impunea folosirea limbii populare în serviciul religios (la fel ca în Boemiz, Germania, Anglia, Franța). Explicație criticabilă și din cauza condițiilor de viață existente la acea dată în țările române. Așa cum afirmă I. Gheție, "scrierea documentelor, a corespondenței, a diverselor notițe etc. nu se poate în nici un caz explica prin influența factorilor externi, în timp ce traducerea unei cărți religioase s-ar putea datora, la fel de bine, unei

⁶ Dificultățile de echivalare, specifice procesului de traducere, sunt mărturisite și de Mircea Ivănescu referitor la traducerea lui *Ulysse* de J. Joyce (v. N. Manolescu, *Problema traducerii*, în "Aenecu", 22, nr. 2 febr. 1985, p. 14.) și abordate de Dărie Novăceanu în *Condițiile și virtuțile traducerii*, în "România literară", 13, nr. 24, 12 iunie 1980, p. 5.

⁷ Ov. Densusianu, *Opere*, vol II., ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de Boris Cazacu, București, Minerva, 1975, p. 381.

⁸ Șt. Munteanu, V. Țara, *Istoria limbii române literare*, ediție revăzută și adăugată, București, Editura Didactică și pedagogică, 1983, p. 54.

⁹ Șt. Munteanu, V. Țara, *op. cit.*, p. 9-10.

¹⁰ Em. Vărtosu, P.P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în "Studii și materiale de istorie medie", IV(1960), p. 117-189. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea, 1980 p. 505, 509-511.

acțiuni interne sau unei influențe din afară¹¹. Tipăriturile coresiene sunt însoțite de prefețe în care traducătorul își prezintă punctul de vedere asupra traducerilor, dovedind prin aceasta că era conștient de importanța activității sale. Așa se explică utilizarea *Tetravanghelului* său (1561) ca model de către alți traducători. Realizând că limba în care comunică oamenilor cuvântul lui Dumnezeu trebuie înțeleasă mai întâi de el și apoi de cei ce vorbesc la fel cu el, Coresi înlătură din manuscrisele maramureșene termenii neînțeleși și-i înlocuiește cu cei din vorbirea curentă, iar celor cu particularități dialectale le modifică aspectul fonetic: „să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini, cum graiește și sfântul Pavel ap(o)s(to)l... În sfînta besearecã mai bine a grãii cinci cuvinte cu înțeles decît zece mie de cuvinte neînțelese în limba striinã”. (Prefața la *Întrebarea creștinească*, Brașov, 1559). Prin adaptarea traducerilor maramureșene la nevoile de înțelegere ale vorbitorilor,¹² — traducere internă (intralinguală, după cum o numește R. Jakobson¹³) —, Coresi arată că înțelege devenirea limbii, respectând atât principiul fidelității, cât și pe cel al funcționalității traducerii. Observațiile sale se înscriu în tiparul discursului traductiv descriptiv și funcțional totodată, valorizând atât activitatea de traducere, cât și rolul destinatarului și al limbii țintă.

Singura preocupare mărturisită a traducătorilor secolului al XVI-lea se limita la motivarea gestului îndrăzneț prin care veneau în contradicție, atât cu dogma ortodoxă, cât și cu tradiția culturii noastre scrise, efortul lor îndreptându-se spre cultivarea limbii române¹⁴ și mai puțin spre rezolvarea problemelor de traducere, sporite și de "îngustarea" limbii noastre. Tot în traducerile epocii regăsim diferitele nivele ale limbii române scrise. Majoritatea acestor traduceri — din slavonă, câteva doar din maghiară —, reproduc, uneori prea servil, frazeologia originalului; iar numărul mare de elemente lexicale și calcuri după model slav și maghiar îngreunează înțelegerea sensului. Atitudinea devalorizantă față de traducere și auto-subestimarea traducătorului, considerat implicit oglinda autorului, impun fidelitatea totală față de literă, conținutul fiind adeseori trădat. Structura lingvistică a textelor traduse între 1521 și 1640 certifică relația strânsă dintre limba scrisă și graiurile vorbite în regiunile de redactare a traducerilor. Particularitățile limbii acestor traduceri sunt: a) lipsa de unitate fonetică și divergențele morfologice; b) sintaxa mai greoaie decât a scrierilor originale, confuză, cu multe construcții neromânești; c) lexicul sărac, primul obstacol de care s-au lovit (și pe care l-au conștientizat) traducătorii epocii, întrucât

¹¹ În *Începuturile scrisului românesc în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, EARSR, 1974, (subl. ns.).

¹² Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 40, S. Pușcariu, *Istoria literaturii române*, vol. I, *Epoca veche* Sibiu, 1920, p. 72-74.

¹³ R. Jakobson, *On Linguistic Aspects of Translation*, în *On translation*, Cambridge, 1958

¹⁴ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*, p. 65.

secolul al XVII-lea contribuie la diferențierea lingvistică a textelor religioase de cele laice; elemente de retorică bizantină ce se regăsesc chiar și în textele bisericești originale; termeni străini introduși de traducători pentru a suplini lipsa cuvintelor românești; calcuri și construcții sintactice nefirești datorate influenței textelor originale ori manierelor stilistice de împrumut.²⁴

Stânjenii de "îngustarea" limbii române, traducătorii *Bibliei de la București* mărturisesc: "și măcară că unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoie tălmăcitorilor pentru strâmtarea limbii române, iară incaș având pildă pre tălmăcitorii latinilor și slovenilor, pre cum aceai, așa și ai noștri le-au lăsat precum se cetes la cea elinească".²⁵ Prefețele lucrărilor traduse dovedesc preocuparea traducătorilor de a rezolva problemele de traducere și de a reda cu fidelitate (fie și formală) textul de tradus. Tălmăcirea cărților²⁶ în limba română i-a confruntat multă vreme pe traducători cu numeroase dificultăți, cauzate de posibilitățile de expresie mai restrânse ale românei în comparație cu limbile din care se traducea. Aproape toți traducătorii din epocă se scuză, — ceea ce dovedește conștientizarea obligațiilor —, pentru eventualele inexactități și stângăcii de exprimare, invocând "scurtimea" ori "îngustimea" limbii române. Dificultățile de natură lexicală, româna neavând ca greaca, latina ori slavona o terminologie adecvată²⁷ și divergențele dialectale îi obligau pe traducători să trieze cu atenție cuvintele cele mai răspândite, pentru a asigura circulația cărților tălmăcite în limba națională. Spre deosebire de cronicari, al căror orizont de cultură, mai larg, le permitea să apeleze la împrumuturi din limbile de cultură, motivându-și alegerile prin caracterul internațional (ca S. Ștefan, D. Cantemir) și care considerau română egală celorlalte limbi, traducătorii împrumutau din limba textelor originale, interferențele lexicale fiind frecvente.

Cu Dimitrie Cantemir, asistăm la prima manifestare a fenomenului autotraducerii în spațiul românesc. *Hronicul vechimii romano-moldovlahilor*, redactată întâi în latină, este tradusă de autor în limba română, ceea ce explică influența limbii originalului și a limbilor pe care le vorbea care se regăsesc în numeroasele invenții lexicale, un fel de calcuri lingvistice (traducea prin cuvinte românești conținutul semantic al cuvintelor străine), în

²⁴ Șt. Munteanu, *V. Țara, op. cit.*, p. 120.

²⁵ Citat după Ioan Bănu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom I, București, 1903, apud Munteanu, *Țara, op. cit.*, p. 127.

²⁶ Tot în secolul al XVIII-lea se înregistrează și o traducere liberă *Ceasornicul domnilor*, făcută parțial de N. Costin după romanul cu același titlu de Antonio de Guevara, cronicarul lui Carol Quintul (v. *Crestomașie romanică*, 2, *op. cit.*, p. 95.), *Floarea darurilor* (1700), traducere din greacă a unui text italicesc celebru, *Fiore di virtù*, cuprinde sentințe și povești moralizatoare; iar romanul popular oriental, *Sindipa* (1703) s-a bucurat de o largă circulație, fiind cea mai veche versiune românească dintr-un manuscris miscelaneu (1703), copiat de Costica Dascălu după un prototip mai vechi, tradus, probabil, în Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (*Crestomașie romanică*, 2, p. 63, 66).

²⁷ Șt. Munteanu, *V. Țara, op. cit.*, p. 86.

sintaxa modelată după limbile străine, fraza savantă și topica nefirească, toate sporind dificultățile lecturii și înțelegerii textelor sale.

Criticarea traducerii prin intermediar, apărută abia în secolul al XX-lea, avea să se dovedească îndreptățită, deoarece subiectivitatea traducătorului și constrângerile limbii țintă modifică oarecum receptarea originalului; iar când traducerea devine la rândul ei sursa altei traduceri denaturările și dețurnările sunt inevitabile. Astfel, identificând drept sursă occidentală a *Istoriei Troadei* (1766) prelucrarea latinească a romanului în versuri *Le Roman de Troie* de Benoît de Sainte-Maure (sec. XII), făcută în proză de italianul Guido delle Colonne (sf. sec. XIII), N. Cartoian²⁸ semnalează deosebiri între traducerea românească după un intermediar, probabil, grecesc, această versiune românească distingându-se de cele care avuseseră surse bizantine, prin aspectele vieții occidentale medievale, detaliile arhitecturale, atmosfera de curtoazie față de femei ș.a.²⁹

Noile genuri cultivate în epocă determină îmbogățirea lexicului și a creațiilor stilistice. Șovăirea între neologismul neogrecesc și italianesc sau francezesc începe de la sfârșitul secolului al XVII-lea.³⁰ Un progres evident al limbii, dar și victoria românei asupra slavonei, marchează *Mineele de la Rîmnic* (1776-1780). Cei dintâi traducători, nedeprinși încă a scrie românește și călăuziți de gândul de a traduce cât mai fidel, au dat versiuni în care, preocupați mai puțin de sensul frazei, s-au concentrat în special asupra redării prin calc a cuvântului străin;³¹ când acest procedeu de traducere nu era posibil, traducătorul împrumuta. Problema neologismelor era tratată de fiecare traducător în funcție de îndemânarea sa lingvistică și publicul vizat; dar avea să devină un imperativ în lucrările de înaltă ideologie creștină traduse în românește al sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Limba traducerilor din perioada 1640-1780, încă tributară sintactic modelelor străine, dispune de un lexic compozit: elemente lexicale vechi (*measer*, "sărac", *judet* "judecată"), moștenite din latină și împrumutate din alte limbi coexistă, iar abandonarea majorității slavismelor puse în circulație de traducerile anterioare duce la adoptarea multor neologisme grecești, latinești (viața spirituală) și turcești (viața materială). Efortul de a crea o terminologie științifică românească (prin împrumuturi, calcuri, derivare cu afixe, compunere, termeni regionali) este laudabil: dacă pe la sfârșitul

²⁸ *Legendele Troadei în literatura veche românească*, Buc., 1925, Acad. Rom. Memoriile secțiunii literare, seria III, tomul III, mcm.3, apud Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.*

²⁹ *Crestomație romanică*, 2, p. 106.

³⁰ În traducerea calendarului *Foletul nou*, făcută de Ion Românul pentru C. Brâncoveanu, acesta utilizează cuvântul *curiozitas* tradus, în paranteză, prin *perierghia*, păstrând astfel culoarea locală însă va folosi în paginile care urmează doar cuvântul grecesc (v. D. Caracostea, *Expresivitate, limbii române*, Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1942, p. 314 și Emil Vărtosu, *Foletul novel, Călimdarul lui Constantin Brâncoveanu*, București, 1940, p. 30-40).

³¹ Sextil Pușcariu, *Limba română I. Privire generală*, București, 1940, p. 373.

traducere. Instrumentelor lexicografice⁴² vor ameliora calitatea traducerilor, stabilind și normele limbii literare.

Începuturile limbii române moderne sunt marcate de influența lingvistică și culturală a francezei. Predarea limbii franceze, după cum prevedea Regulamentul organic, în unele școli și studiile făcute în Occident de viitoarea elită literară și culturală a României vor determina dezvoltarea "importului de cultură" și de vocabular, necesar pentru redarea noilor realități. Limba franceză va fi cu atât mai importantă cu cât va constitui și limba intermediară de traducere din alte limbi. Traducătorii își vor permite mari libertăți față de textul sursă: omisiuni de pasaje, interpolări, temperări stilistice, interpretări. Dar problema fidelității, în secolul al XVII-lea și al XIX-lea când elasticitatea noțiunii de proprietate literară și grija de a nu speria cititorul predominau, nu este ridicată.⁴³ Traducerile românești din clasici creștini vor fi pregătit terenul pentru receptarea unei ideologii mai profunde, mai subtile; lucru demonstrat și de primele traduceri de carte franceză în limba română, unde lipsa de corespondență dintre neologismul greco și cel francez indică direcția viitoarelor dezvoltări ale limbii noastre. Astfel, alături de neologismele grecești (*a afanist* "a ruina", *epistemie* "știință" etc.), încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea avem neologismele românești *bagatelă, bombă, exercițiu, parlament, publicațiune, relație*, apoi *arom, complimenturi, comisie, delicat, pact, minut* etc., unele dintre ele înfățișând chiar forma actuală.⁴⁴ Numărul cuvintelor de origine latino-romană va spori simțitor după 1829 (tratatul de la Adrianopole), prin traducerea din rusă.⁴⁵

Manifestată înaintea celei franceze, influența italienească s-a exercitat indirect prin limba greacă și direct prin traduceri din limba italiană. I. H. Rădulescu, inițiatorul curentului italianist, folosește în traducerea *Divinei Comedii* cuvinte modificate de el însuși. Curentul, apărut în condiții nefavorabile, nu s-a bucurat de succes. Traducerile promovate de I.H. Rădulescu la începutul secolului al XIX-lea reprezentau o dimensiune importantă a spiritului epocii, indicând gradul de maturitate și de receptivitate față de marile curente europene, deschiderea și libertatea de gândire, setea de

⁴² P. Iorgovici, *Observații de limbă românească*, Cluj, 1799; I. Budai-Deleanu, *Lexiconul român-germanesc*; I. Molnar, *Lexicon român-german-latinescu-ungurescu-românesc*, Sibiu, 1822; *Lexiconul de la Buda*, 1828 s.a.

⁴³ J. Cotruș, *Traduceri și interpretări de la începuturile până la stabilirea al XIX-lea*, în *De la răscăltăreala la modernitate*, Sibiu, 1992, I, Editura Universității Tereniș, 1996, p. 56.

⁴⁴ Cosca O. și, *Principalele cărți franceze traduse în românește*, "Cercetări literare" 1934, I, p. 102-114.

⁴⁵ În vol. II, 1937, p. 143-144. N. Iorgovici menționează o traducere din rusă în cinci manuscrise din perioada 1773-1778, o operă rămasă în manuscris, *Isăra stăruenilor, a neamului Român* (1773), în traducerea unei gâștăci care a circulat în a doua jumătate a secolului și prezintă ca importantă cuvintele introduse în limba prin traducerea din rusă sunt de origine latino-romană.

lectură.⁴⁶ Atacând germanismele și maghiarismele din Transilvania, rusismele, grecismele și franțuzismele din Moldova și Muntenia, Rădulescu atrage de fapt atenția asupra deteriorării limbii și găsește drept soluție italianizarea. Deși limitat, italianismul este prezent în traduceri și în activitatea unor lexicografi.⁴⁷ În cea de-a doua etapă a istoriei traducerii moderne (1840-1880), se caută soluții pentru îmbogățirea limbii, prin discuții teoretice și propuneri concrete, accentul fiind pus pe împrumuturi și pe adaptarea lor, dar și pe baza populară a limbii literare cu ortografie latină și a unificării formelor.

Împotriva exagerărilor latiniste și italianiste se va ridica *Dacia literară*, prin reprezentanții săi M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, AL. Russo, C. Negruzzi. Anul 1840 este un moment de efervescentă latino-romană în Moldova, limba și cultura românească se reunesc în România occidentală, după o întrerupere de aproape 11-12 secole (sec. VI-VII – sec. XVIII-XIX). Din „perspectiva culturii latine regăsite”,⁴⁸ cercetarea traducerii nu se poate face fără o cercetare a limbii și aceasta din urmă depășește structurile lingvistice, luând în considerare contextele, interacțiunile și covariantele sociale și culturale care creează și condiționează actele limbajului. Cea de-a doua etapă a occidentalizării romanice (1840-1900), caracterizată de o mare afluență de neologisme, adesea introduse fără discernământ,⁴⁹ îl determină pe Russo, teoreticianul grupului, să ia atitudine. El apreciază că limba nu este o creație artificială, ce poate fi modificată după bunul plac al oamenilor, de aceea critică traducerile lui Heliade, care sunt de neînțeles pentru români.

Declarația din *Dacia literară* nu a dus, cum era probabil de așteptat, la scăderea numărului de traduceri, dimpotrivă. Kogălniceanu nu s-a bucurat de audiență deoarece, în condițiile epocii, necesitatea traducerii era obiectivă. De fapt, el nu amenda traducerile, ci principiul de alegere nesăbuită a textelor traduse⁵⁰ și propunea distingerea traducerii de original, a traducerilor folositoare de cele nefolositoare, repudiind imitațiile care „omoaie duhul național”.⁵¹ Familiarizarea cu operele străine imitate sau traduse era o necesitate și un remediu provizoriu care avea să ducă în cele din urmă la promovarea creației originale autohtone și la revalorizarea folclorului. Numărul persoanelor implicate în activitatea de traducere (300) demonstrează că traducerea era de interes public, urmărindu-se introducerea

⁴⁶ Aurel-Dragoș Munteanu, „Traducerile și spiritul epocii”, în „Lucrașorul”, nr. 12, 20 martie 1982, p. 8.

⁴⁷ I. H. Rădulescu traduce înfrumusețând limba și introduce în traducerile sale toate mijloacele de vorbire frumoasă utilizate de autori renumiți, dar mai important este faptul că și le însușește punându-le în acest fel la dispoziția scriitorilor

⁴⁸ Al. Niculescu, *op. cit.*, 2, p. 7.

⁴⁹ Paul Cornea, *op. cit.*, p. 51 și Șt. Munteanu, V. Țara, *op. cit.*, p. 191, 213-217.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 51-54.

⁵¹ M. Kogălniceanu, *Despre literatură*. E.S.P.L.A., 1956, p. 59-60.

valorilor străine în circuitul cultural național. Două treimi din traducătorii epoci traduseseră doar o carte, ceea ce dovedește lipsa de profesionalism, dar și prozelitismul cultural.

Chiar și reprezentanții curentului latinist sunt atrași de arta traducerii. A.T. Laurian traduce manualul de filozofie al lui A. Delavigne (1846) și, în prefață, afirmă că, din cauza sărăciei limbii române, a fost pus în situația de a recurge la o terminologie nouă: "de a forma o vorbă nouă pentru fiecare idee nouă, de a forma o limbă filozofică pentru cugetarea filozofică. Deci am fost silit să introduc neologisme în limba românească și poate mai mult decât și-ar fi putut imagina cineva".⁵² Termenii pe care îi folosește sunt, de regulă împrumutați din franceză și adaptați sistemului fonetic al limbii române. Acest gen de reflecții-denuț asupra traducerii demonstrează că traducătorii își desfășurau activitatea pe deplin conștienți de sărăcia lexicului românesc general și specializat, dar și de problemele specifice traducerii, de constrângerile pe care aceasta le exercită, mai ales atunci când între realitățile extralingvistice ale limbilor în relație de traducere există deosebiri considerabile. Soluția propusă de T. Stamati în *Dicționarș românesc cu cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, (apărut la Iași, 1851, dar început prin 1845), constă în înlocuirea italianismelor cu neologisme în veșmânt purist. Considerând gramatica cheia limbii, pledează indirect pentru o sursă unitară a neologismelor⁵³, dar arată că problema neologismelor nu se limitează numai la împrumuturile livrești, ci cuprinde și termenii pe care viața modernă îi pune în mod necesar în circulație.

Traducerile din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea⁵⁴ reprezintă o formă de asimilare a limbii moderne⁵⁵, familiarizează literatura română cu valorile literaturilor străine, prin prelucrare românească obligându-i pe traducători să caute termeni echivalenți și expresii corespunzătoare, rafinând limba pentru a reda întocmai intențiile de comuncare din textul original.⁵⁶ Asemeni predecesorilor lor în arta traducerii, traducătorii secolului al XIX-lea sesizează rezistența limbii române la traducere: Gh. Pleșoianu, traducătorul *Întâmplărilor lui Telemah, fiul lui Ulise*, de Fénelon, afirmă: "În multe rânduri am vrut să mă las de tălmăcirca acestei cărți frumoase pentru multe

⁵² Citat de D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, București, 1970, p. 85.

⁵³ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 319-321.

⁵⁴ Contribuția traducerilor (1780-1860) este esențială în dezvoltarea limbii și literaturii române, îmbogățirea vocabularului și desăvârșirea limbii române, educarea sensibilității și gustului publicului. Prima traducere în limba română a unuia dintre scriitorii lui Erasmus i se datorează lui G. Antonescu (1858) care publică *Tusculanele* lui Cicero (București), cu comentariul lui Erasmus; Aristia adaugă traducerii după ietile lui Plutarh un *Vocabular pentru zicerile introduse sau reformate în tomul acesta* (1857), iar Vasile Pogor dă un glosar la traducerea *Henriadei* lui Voltaire, apud S. Pușcariu, *op. cit.* p. 378.

⁵⁵ P. Cornea, *op. cit.* p. 69-77.

⁵⁶ Șt. Munteanu, V. Țăra, *op. cit.* p. 180.

ziceri neobicinuite în limba română".⁵⁷ Iar Gh. Barițiu vede în traducere o modalitate de exprimare a resurselor limbii române, manifestând astfel implicit tendința de valorizare și favorizare a limbii țintă. Amploarea primejdioasă pe care o iau traducerile, prin folosirea necugetată a limbii, va fi stăvilită de Dacia literară care îngrădește traducerile fără noimă, orientând cultura română spre izvoare proprii și selectând cu atenție traducerile modelatoare pentru tânăra cultură românească. Chiar dacă nu dispunem de lucrări teoretice, de îndreptare și tratate de traducere, critica traducerii se face indirect prin literatură și explicit, dar laconic, în prefețele lucrărilor traduse și în programele mișcărilor literare. Prin abundența lor, traducerile nu au anihilat originalitatea creatoare autohtonă, ci au ajutat creația autohtonă să-și elibereze spiritul încătușat, să-și descopere căi proprii de manifestare a personalității naționale.

Misiunea va fi continuată de *Junimea* (1864) și *Convorbiri literare* (1867) care vor încerca să rezolve problemele menționate, în linii generale aceleași: spiritul tradiționalist și sfiala față de neologisme, tendința de a traduce prin verbe sau formațiuni de cuvinte românești noțiunile care se impuneau prin noul stil de viață.⁵⁸ Polisemia cuvintelor vechi a dus la promovarea neologismului și scriitorii l-au introdus în limbă prin traduceri și decalcuri după cuvinte franțuzești, care dădeau impresia de neoașe românești, dar care în realitate erau imitații neologice.⁵⁹ Dar, în limba învățaților și tehnicienilor lipsiți de preocupări estetice, termenul tehnic se impunea cu brutalitate (ex.: *dietă* pentru "cumpătare, regim" ori *dietă strică* pentru "post limpede"). Preferința pentru termenii tehnici este explicabilă tocmai prin lipsa lor de echivoc. În terminologia medicală românească există o mulțime supărătoare de neologisme, dar științele internaționale au avut întotdeauna tendința, îndreptățită teoretic, de a întrehuița o terminologie convențională. Neologismele medicale au stabilit unele nuanțe de înțeles care nu existaseră înainte în limbă (de ex. apar deosebiri între *boală* și *maladie*; *plagă* și *rană* etc.). Schimbări de aceeași natură apar și în terminologia juridică (ex.: *culpă-vină*).

Dintre căile de pătrundere a neologismului, presa este canalul care a furnizat cele mai multe neologisme limbii române, asigurând contactul dintre cultura română și cultura apuseană.⁶⁰ Deoarece geniul limbii era pus în pericol, prin năpădirea bruscă a construcțiilor de genul *trenul pleacă *pentru* B., reacțiile nu întârzie să apară (prin ridiculizarea acestor obișnuințe verbale

⁵⁷ Citat de I. Gheție și M. Seche, *Discuții despre limba română între anii 1830-1860*, în SILRL, I, p. 280.

⁵⁸ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 379.

⁵⁹ Idem, *ibidem*, p. 382 (ex.: detaliat "de-a fir a păr", perifrază a neologismului: *deznorokământ*, calc lexical; *insorit*, calc lexical).

⁶⁰ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 385 și D. Caracostea, *op. cit.*, p. 323.

se mlădiază mai comod" și ține de concepția de armonie mecanică de care s-a ocupat poezia tradițională. Tragicul traducerii provine din inscparabilitatea tehnicii de traducere și a ideii de "creațiune", din tehnica proprie fiecărei idei, din faptul că ritmul nu este o structură supraindividuală. De aceea arta traducătorului este una dintre cele mai grele, pentru că anumite cuvinte sau expresii sunt izvoare de armonii și de înțeles, iar absența lor din traducere înfățișează simetrii de asonanțe, de aliterații, de opoziții.

Deși traducerea care au început literatura noastră nu au fost întotdeauna o îndrumare fericită în direcția resurselor limbii române, ele au contribuit la dezvoltarea interesului publicului. Cu mici excepții, traducerea românească dovedesc lipsa conștiinței că tehnica este o invenție mereu reinventată de la o operă la alta.⁷¹ S-a depășit și etapa în care traducerea se făceau prin intermediul unei alte limbi și când, prin urmare, riscul interpolărilor era mai ridicat.⁷² Traducerea este un mod specific de receptare,⁷³ o receptare mediată asemeni muzicii, dar nu prin intermediar indirect; este și o formă de canibalism, culturile tinere trebuind să traducă enorm pentru a-și găsi energia și puterea de a crea,⁷⁴ o formă de activitate intelectuală care exploatează o sumedenie de cunoștințe extratextuale și nu se limitează la redarea cunoștințelor lexicale cu ajutorul unui dicționar. Conceptele fundamentale care domină traducerea sunt echivalența (nu în sensul inventarierii de dicționar) funcțională, adică traducerea mesajului global, și fidelitatea, căci echilibrul între original și versiune se menține prin etică, prin detașarea de sursă pentru o mai obiectivă înțelegere a acestuia și prin restituirea mesajului în textul țintă.

Lingvistica traducerii trebuie să țină cont și de incongruențele culturale, de factorul extralingvistic fără de care nu se poate asigura reușita receptării mesajului textului sursă, chiar dacă traducerea este fidelă lexical și gramatical originalului.⁷⁵ Chiar dacă istoria traducerii românești nu cunoaște și nu a beneficiat de luări de poziție științifice față de procesul de traducere, din reflecțiile traducătorilor se pot extrage elementele care au contribuit la particularizarea teoriilor de traducere (traducerea între limbi înrudite, deplasările de sens, gradul de ospitalitate al limbii țintă, incongruențele extralingvistice istorice și actuale etc.). Întrepătrunderea concepțiilor referitoare la metodele de traducere și a celor legate de estetica literară a influențat dezvoltarea culturii și literaturii originale și a favorizat receptarea literaturii traduse.

⁷¹ Idem, *ibidem*, p. 151.

⁷² Al. Andrișoiu, *Traducerea ca act de cultură*, în "Luceafărul", 25, 21 iunie 1980, p. 8.

⁷³ Anda Teodorescu, *Traducerea ca mod specific de receptare*, în SCL, 1/1988, p. 103-109.

⁷⁴ Susan Bassnett, *Traducerea ca formă de canibalism*, în "Orizont", 22/1991, p. 3.

⁷⁵ I. Kohn, *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, Timișoara, Editura Facla, 1983, p. 17-18. E. Coșeriu, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică*, Chișinău, "Știința", 1994, p. 133, Al. Niculescu *op. cit.*, p. 6-8.

Se contestă reușita traducerii de poezie, dar existența indiscutabilă a dificultăților nu-i împiedică pe temerarii traducători dornici să transpună capodoperele literaturii dintr-o limbă în alta, chiar și pe cele ale unor autori considerați intraductibili (ca Mallarmé, Rimbaud, Eminescu ș.a.). Chiar dacă echivalențele absolute nu există,⁷⁶ după cum afirmă unii specialiști, practicarea traducerii nu încetează, întrucât obiectivul primordial al traducerii constă în restituirea esențialului, a spiritului, și nu a literei operei, insistându-se în cele din urmă asupra echivalării detaliilor. Analizarea și subordonarea lor ansamblului operei, tematizarea cuvintelor cheie sunt etapele pe care un traducător trebuie să le urmeze pentru a evita o traducere servilă sau interpretativă.

Traducere, artă sau știință? Răspunsul traducătorilor și lingviștilor români la această întrebare nu este foarte clar. Revelație, servilism, naturalizare? Fără să vorbească explicit de absența incompatibilității dintre știință și traducere ori despre complementaritatea acestora, pe care doar lingvistica o poate scoate în evidență, surprinzând esența procesului de traducere, ei accentuează mai ales ponderea talentului, a traducerii ca revelație. Totuși aspectul lingvistic este considerat indispensabil. Traducătorii români sublinază congenialitatea care trebuie să existe între traducător și autor. Paul Miclău,⁷⁷ conștient de prioritatea pe care poetul o acordă semnificativului în defavoarea semnificantului, stabilește ca primă etapă, în traducerea de poezie, păstrarea realizărilor semantice ale creatorului, iar ca etapă secundară, revizuirea aspectelor prozodice în vederea recuperării structurilor de versificație, rimă și măsură. Acest demers, mărturisește el, l-a aplicat și în traducerea poeziei lui Blaga. Se justifică această alegere/compensatie care sacrifică semantica autorului în scopul salvării prozodiei? Dar reciproca?

Alt aspect demn de semnalat este dependența textului de tradus de limba în care a fost scris.⁷⁸ Elementele și structurile univoce, cu un grad ridicat de determinare, suportă trecerea de la o limbă la alta, rămânând intacte fie că e vorba de traducere sau de retroversiune. Pe lângă textele oarecum independente de limba română (de exemplu textul lui M. Sorescu), Solomon Marcus menționează și texte care poartă amprenta geniului limbii române și care sunt considerate intraductibile (este cazul poeziei eminesciene). Traductibilitatea / intraductibilitatea variază însă și în funcție de gradul de ospitalitate al limbii țintă (de exemplu Eminescu este mai bine primit de germană decât de franceză).⁷⁹

⁷⁶ V. Felea, *Aspecte ale poeziei de azi*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1977, cap. *Spiritu* / *înmăcării* p. 218-219.

⁷⁷ Cuvântul traducătorului, în *Poezii de V. Voiculescu*, Mincova, București 1981, p. 71-78.

⁷⁸ S. Marcus, *Cum depinde un text de limba în care este scris*, SCL, 4/1984, p. 288-290.

⁷⁹ S. Marcus, *op.cit.*, p. 290.

Anda Teodorescu⁸⁰ subliniază o realitate evidentă, pe care unii traducători o ignoră cu sau fără bună știință: traducerea este o receptare prin intermediar. Textul pe care publicul îl primește spre "consumare" este rezultatul asamblării unuia sau mai multor metatexte în textul sursă, o suită de transformări a mesajelor primite în mesaje emise. Traducătorul "întreține o relație obiectivă" cu textul sursă din punct de vedere al corectitudinii, adecvării și integrității receptării, deoarece orice identificare stângace a articulațiilor textului sursă poate provoca non-sensuri ori contrasensuri, ceea ce ar putea purta diagnosticul: incompetență lingvistică ori "hipo-aculturație". Traducătorul este obligat să caute corespondențe și, din acest punct de vedere, traducerea, ca variantă a originalului, este echivalentă cu toate traducerile făcute spre alte limbi unuia și aceluiași text. Dar ea este în același timp locul de întâlnire a elementelor comune și specifice. Ca intertextualitate, traducerea este rezultatul relației care se stabilește între textul autorului și textul traducătorului. Ca dovadă a existenței unui autor și a operei acestuia, traducerea asigură o viață lungă creatorului și creației, pentru că este calea unică de acces pe care o are cititorul unilingv. Astfel, traducerea acționează asupra sistemului cultural țintă prin intermediul agentului cultural care este traducătorul. În *Traducerea o practico-teorie*⁸¹, Irina Mavrodin arată cum "lecturii unice, definitive" i se opune lectura "totdeauna situată istoric" și, prin urmare, traducerii unice i s-ar opune traducerea care ține cont de istoricitate (adică aceea care se actualizează prin raportare la funcționalitate și fidelitate⁸²), deoarece este o activitate practică, determinată valoric de orizontul cultural și lingvistic al traducătorului, precum și de întuirea corectă a soluțiilor, pentru că nu se poate aplica mecanic o teorie generală, ignorându-se particularitățile de redactare, circumstanțele de creare și destinatarul virtual. Așa se explică definiția pe care I. Mavrodin o dă traducerii, o "practico-teorie", întrucât demersul inductiv, de natură practică, își construiește propria teorie, din care își deduce practica. Un continuu du-te-vino între teorie și practică, între sursă și țintă.⁸³ Traducerea este neapărat o modalitate de lectură plurală, și, dacă actualizează doar una dintre aceste lecturi, devine infidelitate față de operă, dar și față de cititorul privat de latentele interpretări pe care se construiește intenția de comunicare a autorului. Din discursul valorizant al I. Mavrodin, reiese că traducerea trebuie să afirme și subiectivitatea traducătorului, adică să se regăsească în ea atât vocea auctorială, cât și vocea traducătorului. Credem că traducerea devine astfel purtătoarea unei "erori de intenționabilitate", fixând o lectură posibilă și

⁸⁰ În *Traducerea ca mod specific de receptare*, SCL, 1/1988, p. 103-109.

⁸¹ *Modernii - precursori ai clasicii*, Dacia, Cluj-Napoca, p. 191-209.

⁸² Amparo Hurtado Albir, *La notion de fidélité en traduction*, Didier Éruditions, 1991, p. 177-200.

⁸³ Traducerea, asemenea creației artistice, se rezolvă prin modalități particulare (v. I. Mavrodin, p. 191-198 și Jean-Louis Cordonnier, *Traduction et culture*, Didier Éruditions, 1995, p. 173-174)

nu un text deschis, care să suporte și să susțină interpretări posibile. Caducitatea traducerii este încă și mai pronunțată în cazul în care traducătorul ia în considerare doar criteriul funcționalității, gândindu-se în primul rând la destinatar. Asemenea traduceri favorizează îndeșirea traducerilor reactualizate și demonstrează, dacă mai era cazul, că traducerea definitivă este o utopie. Lector-creator prin definiție, traducătorul redă simțirea autorului și, pentru îndeplinirea acestui deziderat, ar trebui să funcționeze, în cazul traducerii de texte artistice, o consubstanțialitate între creație și traducere, o congenialitate între autor și traducător.

Mai mult decât bunurile materiale, cele spirituale se află sub egida interschimburilor, pentru că acesta este principiul fundamental al funcționării lor, al existenței lor, iar constrângerile epocii fac imposibilă îndeplinirea sarcinii traducătorului⁸⁴. Dificultatea misiunii traducătorului nu constă numai în restituirea fidelă a conținutului rațional și în armonia fonică adecvată textului sursă, ci, mai ales, în restituirea inefabilului. În cazul unei traduceri infidele, poetul pierde posibilitatea de a fi receptat așa cum este el și de aceea frumoasele infidele, răstălmăciri în fapt, nu sunt de preferat urâtelor fidele, traducătorul fiind dator să îmbine conținutul expresiei poetice și sunetele evocatoare de imagini poetice.

5. Necesitatea unei critici a traducerii. Există oare o problemă estetică a traducerii? Problemele traducerii au un spectru larg, mergând de la aspectele practice la cele estetice. Tipul de traducere alienantă precum cea pe care o face Arghezi poeziilor lui Baudelaire, creație după creație, depășește limitele unei traduceri, este o versiune pe o temă dată, ce poate concura ori depăși originalul. Dar nu este Baudelaire. Traducerile "fidele" redau conținutul informational și echivalențele semantice, dar nu reușesc întotdeauna să se apropie de geniul artistic al creatorului. Între cele două posibilități extreme de traducere a poeziei, calea de mijloc pare a fi cea mai inspirată. Chiar dacă traducerea nu constituie o literatură, ele fac parte din literatură, reprezentând indicii de valoare și de actualitate a acesteia. Fiecare epocă își însușește literatura universală prin traduceri care asimilează operele trecutului, răspunzând exigențelor și așteptărilor destinatarilor contemporani. Ele există pentru că stau sub semnul unei necesități culturale și nu pentru că un interes imediat le impune; au devenit astăzi un instrument indispensabil

⁸⁴ Dărie Novăceanu, *op. cit.* Dinur factorii care au determinat aceste schimbări. Dărie Novăceanu menționează: îndepărtarea traducătorilor-scriitori și promovarea traducătorilor lipsiți de vocație, pasiune și talent; lipsa aprecierii financiare; introducerea atestatului de traducător care permite amatorilor numeroși să exerseze o meserie pentru care nu au pregătirea necesară, fără să mai vorbim de ignoranța codului deontologic. În epoca socialistă, statutul traducătorului a cunoscut mari schimbări care au influențat îndatoririle, obligațiile și drepturile traducătorului (v. traducerea lui Rablcais făcută de R. Vulpescu).

pentru completarea informației, în vizorul lor aflându-se compatibilitatea interculturală a spiritului critic.⁸⁵

Traducerile favorizează circulația operelor consacrate universal, prin împletirea tradiției și inovației, prin perpetuarea creației,⁸⁶ au rol formativ (pentru cultura națională) și informativ (pentru individ), și cu cât tradiția lor este mai veche, cu atât mai mare este preocuparea pentru creșterea numărului traducerilor aduse la zi, adică în limba vie.⁸⁷ Astăzi ele au în vedere și aspectul social, nu numai pe cel lingvistic. Dacă traducătorul textelor literare aspiră a recrea frumosul în limba țintă, traducătorul textelor științifice, a retransmite adevărul, traducătorul textelor pragmatice este asemeni autorului, un factor perfect integrat în epocă.⁸⁸ Orice traducere este posibilă și obligația traducătorului este să evite răstălmăcirea originalului. Cenzura va fi făcută de public, nu de traducător, ori de alți traducători; și se vor ocoli astfel frumoasele infidele atât de criticabile și de criticate, în ciuda intențiilor "nobile" ale traducătorilor. Secretul reușitei pare a fi măsura exactă.

Imposibilitatea sau cvasiimposibilitatea de a traduce ceea ce ține de ordinea culturală sau de cea pur lingvistică sporesc dificultățile mai ales când nu există un sistem de descriere etnografică a cuvintelor, a comentariilor care dau seamă de diferențele existente între atitudinile și comportamentele unor spații lingvistice diferite. Handicapul lingvistic poate fi depășit în diferite feluri,⁸⁹ deoarece limbile, după cum afirmă R. Jakobson, se deosebesc mai puțin prin ceea ce pot spune (toate pot spune totul, cu mai multe sau mai puține cuvinte) și mai mult prin ceea ce trebuie să spună (cum trebuie să spună). Criza care apare în momentul traducerii mesajelor speciale (vehiculate de literatură și mai ales de poezie), când nu se poate apela la traducerea literală, la traducerea formei cu formă, structură cu structură, împune traducerea formei poetice a textului, adică a efectelor pe care le produce, în detrimentul formei acestuia; forma este esențială doar în măsura în care se leagă de un anumit efect (otcosilabul, alexandrinul, catrenul etc. au o rezonanță culturală care este parte integrantă a plăcerii lecturii poemului). Conotații culturale nefiind întotdeauna transferabile, traducerea devine o căutare inverșunată a echivalentului cel mai apropiat de mesajul autorului.

⁸⁵ T. Popescu, *Traducerea ieri*, "Transilvania", 7/1980, p. 47.

⁸⁶ Gh. Bulgăr, *Interferențe culturale în arta traducerii*, "România literară", 17, nr. 21/1984, p. 5.

⁸⁷ V. Felea, *op. cit.*, p. 215-219.

⁸⁸ Luova Anna, *Traducere și mass-media*, în "România literară", 16, nr. 51/1983, p. 20.

⁸⁹ Vinay-Darbennet, în *Syntaxique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*, Didier, 1977, p. 48, consideră împunătorul, calcul și traducerea cuvânt cu cuvânt procedee ale traducerii directe și transpoziția, modalajta, echivalența și adaptarea procedee ale traducerii oblice. Alți traductologi numără și multiplică procedeele de traducere (Delisle, *L'analyse du discours. Méthode de la traduction*, Presses Universitaires d'Orléans, 1981 și *Traduction raisonnée*, PUO, 1991; Georges Garnier, *Linguistique et traduction*, Cuen, Paradigme, 1985; Jacqueline Guillemain - Fluscher, *Syntaxique comparée du français et de l'anglais*, Ophrys, Paris, 1993 ș.a.)

Concluzii. În spațiul românesc nu se poate vorbi despre o teorie a traducerii, și nici despre școli de traducere, dar nu se pot ignora contribuțiile teoretice aduse de cercetătorii români, traducători și lingviști, la completarea, prin practică și reflecție, a teoriilor de traducere. În funcție de parametri lingvistici și extralingvistici, critica traducerii de la noi se înscrie într-o teorie sau în alta.

Clasificarea discursurilor românești despre traducere s-ar putea face în două categorii: *discursuri ale traducătorilor (valorizante și non valorizante)* și *discursuri ale ne-traducătorilor* (lingviști, cercetători, critici ai traducerii). Prima categorie, a discursurilor tradiționale, demonstrează că, în majoritatea cazurilor, traducătorii refuză teoria, concentrându-se asupra practicii traductive. Dar orice practică este rezultatul unei teorii, sau al unei etnoteorii (etnotraduceri, ca să-l parafrazăm pe Bernd Stefanink⁹⁰). Lipsa teoriei ori refuzul acesteia constituie deja o atitudine teoretică, uneori mai nocivă decât o teorie eronată care se manifestă ca atare. Refuzul teoriei nu este neapărat rezultatul incapacității traducătorilor de a teoretiza, ci mai degrabă o criză de timp. Atitudinea traducătorilor față de activitatea este tranșantă: unii o consideră echivalentă activității de creație și o valorizează ca act de recreație, nemulțumindu-se cu rolul de intermediar transparent; alții se consideră simpli tehnicieni, devalorizându-și astfel munca. Ideea principală, în jurul căreia este construit discursul devalorizant, este aceea a metaforei oglinzii, și, în aceste condiții, este firesc să nu se exprime pozitiv asupra meseriei lor. Ei oglindesc ideile, gândurile autorilor. Dar să te vezi oglinďă este timp pierdut, deoarece orice traducere care se vrea transparentă poate chiar să fie, dar nu este întotdeauna inocentă, întrucât, vehiculând o anumită ideologie, traducerea devalorizantă duce la hipertrofierea operei.

Perenitatea și vitalitatea traducerii sunt susținute de rolul ei esențial în realizarea comunicării. Crizele pe care le-a traversat în devenirea ei în timp, de la literalism la o libertate absolută, trecând prin "traducerea deschisă" și invers, i-au trasat limitele. Din fĂlmăciri și răstĂlmăciri și reacția față de ele s-a născut arta traducerii ale cărei taine traductologia încearcă să le dezvăluie în analize dintre cele mai variate pentru a sesiza logica după care funcționează cultura.

⁹⁰ Bernd Stefanink, *Traduire. De la pratique à la traduction*, „Le français dans le monde” nr. 254/1992, p. 68.

LA NÉCESSITÉ D'UNE CRITIQUE DE LA TRADUCTION (Résumé)

Nous présentons le panorama des réflexions sur la traduction afin d'établir les repères essentiels dans l'histoire de la traduction et de la critique de la traduction. La nécessité de la critique d'une traduction est justifiée. La critique de la traduction (activité et produit) remet en cause l'objectif de la traduction et, par cela, la façon même de traduire, situe les limites de l'empirisme et montre les modes de traduire d'aujourd'hui, essaie de dévoiler, d'identifier les manières de traduire de l'avenir au sein desquelles le social et le culturel joueront un rôle essentiel. La critique du texte traduit est quasi-inexistante, mais lorsqu'elle fonctionne, elle est liée à la traduction. Les discours des traducteurs et des critiques du texte traduit mettent en valeur ou diminuent l'activité de traduire. Et pourtant, malgré les différences et les contradictions, il y a un consensus quant à l'art du traducteur: "traduire c'est trahir" n'est qu'un simple jeu de mots, car on peut tout traduire, avec plus ou moins de mots.